

Daniela Korolija Crkvenjakov

Univerzitet u Novom Sadu

Akademija umetnosti

Galerija Matice srpske Novi Sad

Srbija

UDC 7.025:37

doi 10.5937/ZbAkU2109286K

Stručni rad

Dubravka Đukanović

Univerzitet u Novom Sadu

Akademija umetnosti

Republički zavod za zaštitu spomenika kulture Beograd

Srbija

Obrazovanje konzervatora-restauratora na akademijama i fakultetima umetnosti

Apstrakt: Kulturna dobra se evidentiraju, valorizuju, obrađuju, čuvaju, konzerviraju i restauriraju zbog umetničkih, kulturno-istorijskih i dokumentarnih vrednosti koje su im pripisane. Pored ovih, imaju i druge vrednosti i funkcije koje se moraju uzeti u obzir. Na primer, religijska vrednost predmeta kulta, emotivna vrednost određenog predmeta u ličnom vlasništvu, materijalna vrednost, i druge. Širok spektar materijala i umetničkih tehnika uslovljava specifična znanja koja moraju posedovati stručnjaci u oblasti konzervacije i restauracije. Predmet interesovanja u ovom tekstu je obrazovanje u oblasti konzervacije i restauracije dela likovnih i primenjenih umetnosti.

Kako se u savremenom svetu obrazuju oni koji će se baviti konzervacijom i restauracijom ovakvih vrednosti? Koja znanja i veštine su im potrebne i kakvi modeli obuke postoje? Da li se među konzervatorima različitih specijalizacija izdvajaju konzervatori umetničkih dela? Kakva je tradicija konzervatorskog obrazovanja u Srbiji? Kako akademije i fakulteti umetnosti mogu biti mesta kvalitetnog obrazovanja konzervatora-restauratora? Tekst analizira različite evropske modele konzervatorskog obrazovanja, kao i promene koje su nastale sa pomeranjem konzervacije od zanatske delatnosti ka definisanoj struci za koju se zahteva visoko obrazovanje. Takođe, raspravlja se kako su takve promene, kroz reforme univerzitetskog obrazovanja, uticale na stepen veština i znanja potrebnih konzervatorima, kao i da li su ove promene dovele do priznavanja konzervacije i restauracije kulturne baštine kao nauke. Među različitim mogućnostima obrazovanja konzervatora na visokoškolskim ustanovama u Srbiji, kao studija slučaja analizira se master studijski program *Konzervacija i restauracija dela likovnih i primenjenih umetnosti* Akademije umetnosti u Novom Sadu.

Ključne reči: konzervacija, restauracija, obrazovanje, visokoškolske ustanove, Akademija umetnosti Novi Sad.

Šta se konzervira?

Konzervacija-restauracija je delatnost vezana za kulturna dobra – objekte i predmete graditeljstva, zanatstva i umetnosti, ali i mnogo šire: konzervira se sve ono što se želi sačuvati za budućnost. Prema Zakonu o kulturnim dobrima, kulturna dobra se dele na nepokretna (spomenici kulture, prostorne kulturno-istorijske celine, arheološka nalazišta i znamenita mesta) i pokretna (umetničko istorijska dela, arhivska građa, filmska građa i stara i retka knjiga), a delatnosti konzervatora se dele na prethodnu zaštitu, konzervaciju i restauraciju (Ministarstvo kulture i informisanja Republike Srbije, n.d.). Prema prirodi materijala od kojih su kulturna dobra sačinjena, možemo ih u prvom redu podeliti na organske i neorganske materijale, pri čemu je u praksi najčešća njihova kombinacija. Tehnike izrade artefakata ili objekata koji su predmet zaštite kulturnih dobara i samim tim predmet pažnje i aktivnosti konzervatora su mnogobrojne, i obuhvataju niz umetničkih, graditeljskih i zanatskih tehnika.

U jednom tako raznorodnom svetu materijala i tehnika izrade ili načina nastanka, dela likovnih i primenjenih umetnosti imaju privilegovan status proizvoda ljudske kreativnosti čija je namena bila uživanje u lepom, pored upotrebne funkcije koju su mogla imati. Ona se evidentiraju, valorizuju, obrađuju, čuvaju, konzerviraju i restauriraju zbog umetničkih i istorijskih vrednosti koje su im pripisane. Pored toga, umetnička dela kao predmeti konzervacije i restauracije imaju i druge vrednosti i funkcije koje se moraju uzeti u obzir, kao na primer religijska vrednost predmeta kulta, emotivna vrednost određenog predmeta u ličnom vlasništvu, materijalna vrednost i druge. Zbog toga je na konzervatorima posebno velika odgovornost da osiguraju trajanje ovih dragocenih predmeta za buduće generacije.

Neodvojivi od vrednovanja predmeta koji se konzerviraju su pojmovi kulturnog nasleđa, kulturne baštine i kulturnog dobra. Jedna od brojnih formulacija definiše pojam kulturnog nasleđa kao „skup resursa nasleđenih iz prošlosti koje ljudi identifikuju nezavisno do vlasništva nad njima, kao odraz i izraz neprekidno evoluirajućih vrednosti, uverenja, znanja i tradicija.“ (*Okvirna konvencija Saveta Evrope o vrednosti kulturnog nasleđa za društvo* – Farro Convention, 2005). Pojam kulturne baštine, koji je doživeo ekspanziju u drugoj polovini 20. veka, korišćen je često i u značenju pojedinačnog spomenika kulture ili kulturnog dobra, ali je njegovo značenje značajno prošireno i obuhvata kako materijalnu, tako i nematerijalnu kulturu (Vecco 2010; Lowenthal, 2015). Definisanje pojma kulturnog nasleđa zahteva koordinirani doprinos različitih stručnjaka, a jedna takva definicija je i deo Nacrta zakona o kulturnom nasleđu u Srbiji:

Kulturno nasleđe je skup vrednosti nasleđenih iz prošlosti koji obuhvata sve materijalne i nematerijalne tragove, ostatke i tvorevine nastale čovekovim delovanjem kroz vreme, a uključuje običaje, prakse, mesta, artefakte i umetničke izraze. Kulturno nasleđe obuhvata i tvorevine nastale u sadašnjem vremenu obavljanjem delatnosti u kulturi, u oblasti stvaralaštva i umetnosti (Ministarstvo kulture i informisanja Republike Srbije, n.d.).

Bavljenje kulturnom baštinom, njeno proučavanje, vrednovanje i zaštita, angažuje celu armiju stručnjaka različitih profila, među kojima su i konzervatori-restauratori. U zavisnosti od vrste predmeta, proučavanje i zaštita kulturne baštine mogu spadati u opis posla arheologa, istoričara i istoričara umetnosti, arhitekata, etnologa, arhivista, ali i tehnologa, biologa i drugih, koji opet ne mogu u potpunosti razumeti predmete koje istražuju bez timskog rada i saradnje. Za sve materijalne predmete, podložne prirodnim i neumitnim procesima propadanja, sa željom da se sačuvaju od nestanka ili promena koje trajno i nepopravljivo menjaju njihov izgled i osobine, stručnjaci koji proučavaju materijalnu kulturu svake vrste upućeni su na konzervatore. Posebno je u poslednjih četvrt veka naglašena potreba i neophodnost multidisciplinarnosti u konzervaciji, što se vidi po karakteru radova koji se objavljuju u stručnim i naučnim časopisima (*Studies in Conservation, Journal of Cultural Heritage* i drugi), kao i po knjigama koje uobličuju savremenu teoriju konzervacije (Munos Vinas 2005).

Veštine i znanja potrebni konzervatorima

Jedna od najboljih paralela koja opisuje posao konzervatora jeste upoređivanje sa poslom lekara. Kao i lekar, konzervator prvo pregleda pacijenta, postavi prvu dijagnozu, odredi prvu terapiju, a zatim ako ona nije dala željeni rezultat, šalje pacijenta na detaljnija ispitivanja i koriguje terapiju. Posao lekara i konzervatora karakterišu precizna dijagnoza problema, kao i detalja, kombinacija naučnog znanja i manuelne veštine (Iaccarino Idelson, 2011). Takođe, zbog vrednosti čije očuvanje im je povereno i jedinstvenosti kulturnih dobara kao svedoka tih vrednosti, konzervaciju i restauraciju karakteriše potreba za visokim etičkim standardima struke.

Konzervacija-restauracija je utemeljena kao tradicionalna profesija zasnovana na iskustvu, ali je naučni metod postepeno usvojen i u konzervatorsko-restauratorskoj praksi. To je značilo odmicanje od zanatske tradicije i pomak ka naučno zasnovanoj konzervaciji (Korolija Crkvenjakov, 2014). Ovaj proces nije ni brz ni lak, a veliku ulogu u tome imaju obrazovanje konzervatora, formalni uslovi za njihov rad, kao i očekivanja poslodavaca.

Za konzervaciju i restauraciju umetničkih dela neophodna su znanja iz „anatomije pacijenta“, odnosno dobro poznavanje umetničkih materijala i tehnika izrade, kao i poznavanje procesa njihove degradacije. Istovremeno, neophodno je poznavanje istorije i okolnosti u kojima su ta dela nastala, što su oblasti koje pokrivaju nauke poput istorije umetnosti i arheologije. Odnos prema umetnosti u različitim periodima prošlosti kao delu kulturno-istorijskog nasleđa bazira se na teorijama i etičkim principima razvijanim kroz vekove, a posebno u 20. veku (Brandi, 1963; Marasović, 1983; Stanley Price, 1996; Jokilehto, 1999). Rad konzervatora neodvojiv je od poznavanja osnova prirodnih nauka, jer je upućen na korišćenje savremenih materijala i tehnologija, kao i na saradnju sa stručnjacima iz tih oblasti.

Pored teorijskih znanja, konzervatoru su potrebne manuelna preciznost i veština, kao i različita zanatska znanja u najboljem smislu te reči. Proučavanjem primera dobre prakse stiče se uvid u specifičnu kreativnost koja je potrebna konzervatorima, u neophodnost razmišljanja izvan strogih okvira i stalno preispitivanje procesa u potrazi za odgovarajućom „terapijom“ za oštećeno ili zubom vremena „načeto“ delo. Kao i u mnogim drugim profesijama, i u konzervaciji je potrebno negovati znatiželju, inovativnost i komunikaciju sa grupama i kolegama koje su danas više nego moguće.

Ono što konzervatora izdvaja od umetnika, hemičara, zanatlija i drugih, jeste vrednovanje predmeta na kome rade kao predmeta od značaja za kulturu i istoriju, svest o tome koji elementi nose taj značaj i naponi da se upravo ti elementi sačuvaju. „Konzervacija-restauracija nije pomoćna tehnička aktivnost, već čin kritičkog prosuđivanja i određenja umjetničkog djela” (Vokić 2007:20). Zbog toga se konzervacija ne može svrstati u jednu umetničku ili naučnu oblast: ona se udobno smestila na razmeđu između umetnosti, humanističkih, tehničko-tehnoloških i prirodnih nauka, i kao takvu najbolje je opisuju termini multidisciplinarnih ili interdisciplinarnih nauka.

Kao ilustraciju kakve su preporuke za izbor konzervacije kao profesije, kao i kakvi izazovi i konkurencija očekuju studenta konzervacije, možemo citirati pasus sa internet stranice Akademije lepih umetnosti u Štutgartu, pod naslovom „Preduslovi za obrazovanje konzervatora“ (*Prerequisites for training as a conservator*):

Pre nego što savladate konzervatorsku struku kroz stručno usavršavanje, treba da budete sigurni da vam ovaj profil posla odgovara. Prvo bi trebalo da imate sveobuhvatan pregled najvažnijih konzervatorskih zadataka. Moraćete se nanovo i nanovo pažljivo baviti tekstualnom dokumentacijom, tehničkim i umetničkim merenjima, kao i tehničkom kontrolom različitih uticaja okoline. Iskreno zanimanje za umetnost, kulturu i istoriju je obavezno (standard). Takođe će vam trebati osećaj odgovornosti

jer ćete često morati da se bavite (nezamenjivim) predmetima neprocenjive vrednosti, čiji bi gubitak prouzrokovao veliku materijalnu i nematerijalnu štetu.

Za rad na predmetu su takođe neophodni „dobro oko“, mirna ruka i umetničke veštine. Zavisno od porudžbine moraćete i da budete i fizički spremni jer se ne može svaki predmet restaurirati sedeći za radnim stolom. Nekada ćete, na primer, morati da radite naopako, na plafonu ili ćete morati da nosite teške predmete. U mnogim ćete slučajevima morati da budete zainteresovani za istraživanja, analize i dokumentaciju. Pored toga, talenat za smisljeno razumevanje hemijskih, bioloških i fizičkih procesa, koji su od suštinske važnosti za savremene metode rada, će vam se isplatiti. Na kraju, morate biti spremni da radite kao deo tima i da budete u stanju da konstruktivno komunicirate i sa klijentima i sa naučnicima. Određeni nivo obrazovanja se takođe zahteva za potencijalnog konzervatora. Zavisno od institucije, traži se diploma tehničke škole, opšte kvalifikacije za upis na univerzitet, a nekada samo srednjoškolska diploma. U nekim slučajevima preduslov su staž ili zanatska obuka.¹ (ROMOE: 15/01/2021)

Modeli obuke konzervatora u prošlosti, načini sticanja i prenošenja znanja i aktuelni modeli konzervatorskog obrazovanja

Konzervacijom su se bavili ljudi najrazličitijih struka, ali najviše oni koji su baratali znanjima i veštinama izrade sličnih predmeta: slike su restaurirali slikari, skulpture vajari, predmete primenjene umetnosti zanatlije koje su znale kako se takvi predmeti prave i imali alate i opremu potrebnu za izradu takvog predmeta, pa i njegovu popravku. Takvi modeli su se zadržali veoma dugo, pa i danas opstaju, što se može videti po kvalifikacijama konzervatora-restauratora praktičara među kojima ima puno umetnika, ali i hemičara, tehnologa, inženjera, kao i zanatlija svake vrste.

Među intelektualcima, u zapadnoj Evropi, ali i kod nas, bilo je kritičara prakse da se restauracija poverava onima koji nemaju odgovarajuća znanja. Tako je, prema dokumentima koji su sačuvani u Rukopisnom odeljenju Matice srpske (ROMS), Uroš Predić upozoravao na opasnost od mišljenja „da svako ko ume da slika, mora znati i stare slike da restaurira“, a Veljko Petrović tražio da se portret, delo Pavla Simića, „pošalje u onakvom stanju u kakvom se sada nalazi, jer u to restauriranje ne veruje“ (Korolija Crkvenjakov, 2010: 25–32).

Specifično stručno školovanje konzervatora-restauratora je novijeg datuma, može se reći da se masovno uspostavlja tek u drugoj polovini 20. veka. Konzervacija je do Drugog svetskog rata bila iskustvena aktivnost. U posleratnom periodu su još uvek

¹ Slobodan prevod autora.

radile zanatlije školovane u predratnim radionicama, čije je znanje i poznavanje vještina predstavljalo istinsku nematerijalnu vrednost zanata, koju je usvajala tek nekolicina zanatlija i retki akademski obrazovani slikari i vajari. Mlađi su učili od starijih kroz praksu, tragali za znanjima, ili prosto ostajali samo u zanatskom delu rada bez doprinosa razvoju struke kao kompleksne intelektualne i kritičke delatnosti sa jakom komponentom manuelnog rada (Đukanović, 2011).

Pomaci u konzervatorskoj teoriji i praksi bili su često uslovljeni velikim katastrofama i razaranjima, poletom obnove i doprinosom istaknutih pojedinaca. Tako možemo gledati razvoj konzervacije posle razaranja koje je doneo Drugi svetski rat, kada su opšteprihvaćene teorije koje su do danas ostale u temeljima intelektualnog pristupa kulturno-istorijskom nasleđu, kao što je Brandijeva *Teorija restauracije* (Brandi, 1963). Ovakvi pomaci su direktno uticali na osnaživanje konzervatorske struke i preivali se u kvalitet konzervatorskih škola, u kojima su iskusni konzervatori prenosili znanja.

Evropska istorija konzervatorskih škola sledi dva generalna modela: stare, poznate i cenjene evropske akademije i fakulteti umetnosti imaju svoje konzervatorske odseke, kako na primer u Beču, Štutgartu, Kelnu, Drezdenu, Krakovu, Briselu, tako i u Zagrebu, Ljubljani i Beogradu. S druge strane, među najčuvenijim konzervatorskim školama su stari instituti za konzervaciju, koji su imali spoj intelektualnog, naučnog i praktičnog kvaliteta, udruženog sa inventivnošću i stalnim istraživanjem novih tehnologija i metoda. Oni su ujedno bili i mesta za obuku, sa svetski poznatim diplomama (najčešće trogodišnjim, kao na primer italijanski *Istituto Centrale del Restauro* u Rimu i *Opificio delle Pietre Dure* u Firenci ili *Ecole de Chaillot* u Parizu). Standardizacija konzervatorskog obrazovanja još uvek nije postignuta. Postoje preporuke Evropske konfederacije konzervatorsko-restauratorskih organizacija (*European Confederation of Conservator-Restorers' Organisations* (E.C.C.O, n.d.)) u vidu analize koja pomaže da se identifikuju vještine, znanja i iskustva potrebna da bi se nekome poverio neposredan rad na kulturnom nasleđu (Corr, 2011).

Školovanje konzervatora-restauratora različitih nivoa kompetencije, kao i mogućnosti za rad u oblasti zaštite kulturnog nasleđa i dalje su u Evropi zavisni od nacionalnih legislativa. Takođe, stare škole i instituti su zadržali svoju ekskluzivnost za ulazak na njihove studijske programe postoji velika konkurencija. Podaci o evropskim visokoškolskim programima mogu se naći na internet stranici ENCORE (European Network for Conservation-Restoration Education), koja nije sveobuhvatna, ali je vrlo informativna. Zanimljivo je analizirati programe koji postoje u severnoj i centralnoj Evropi, koji su najčešće bazirani na umetničkim akademijama, sa programima u mediteranskim evropskim zemljama. U njima je jaka tradicija poznatih konzervatorskih

instituta, koji su istovremeno bili (i ostali) i svetski poznate škole konzervacije, uticala na kasnije formiranje savremenih studijskih programa pri akademijama. Po podacima koje donosi ENCORE, konzervatorski fakulteti u Italiji, Francuskoj, Španiji, Portugalu, često novijeg datuma, osmišljeni su kao posebne visokoškolske ustanove sa multidisciplinarnim programima, u skladu sa savremenim viđenjem potreba konzervatorske profesije. Na primer, edukativni centar za specijalizacije u oblasti nasleđa „La Paix-Dieu“ u Ameiu (Amay), koji radi u okviru Valonskog instituta za nasleđe (*Institut du Patrimoine Waloon – IPW*) organizuje, u saradnji sa pet partnerskih univerziteta iz Belgije i Francuske, dvogodišnje specijalističke, interdisciplinarne i multidisciplinarne kurseve za različite kompetencije u oblasti zaštite pokretnog kulturnog nasleđa (AwaP, n.d.).

Podizanje nivoa studija konzervacije na nivo diplomskih i master studija donelo je i kritiku da se konzervatori previše bave teorijom, a gube zanatsku veštinu (Johnatan Ashley Smith, 2016). Isto tako, tendencija u savremenoj konzervaciji je sve više na istraživanju, dokumentovanju, preventivnoj konzervaciji i minimalnoj intervenciji. Konzervatori su sve manje tehničari i postaju ravnopravni partneri u kritičkom sagledavanju i proceni potrebnih intervencija. Ipak, na kraju oni moraju da „stave svoje ruke“ na vredne umetničke predmete, zbog čega se tehnički, manuelni ili zanatski deo konzervatorskog posla, kako god da ga nazovemo, ne sme nikako zanemariti.

Obrazovanje konzervatora u Srbiji

Srbija je formirala prve konzervatorske obrazovne programe 70-ih godina 20. veka. Do tada, znanja su se sticala kroz rad, kroz međunarodne saradnje i usavršavanje stručnjaka. Jedan od prvih primera takve saradnje posle Drugog svetskog rata je restauracija fresaka crkve Svete Sofije u Ohridu, 1957. godine. Takođe, projekti izgradnje i industrijalizacije zemlje doveli su i do velikih konzervatorskih izazova, kada su usled izgradnje hidro-akumulacionih jezera potapani značajni lokaliteti, pa je realizovano njihovo prenošenje (Trajanova tabla 1967–69 i Lepenski vir, 1965–70) usled izgradnje Đerdapske brane i akumulacionog jezera, ili manastir Piva (1969–82, sa 1200 m² fresaka) usled izgradnje hidroakumulacije Pivskog jezera, kao i drugi slični primeri, koji su se odigravali 70-ih godina prošlog veka. Velika škola generaciji konzervatora bili su i sanacioni radovi koji su, nakon razornih zemljotresa koji su pogodili Skoplje (1963) i Crnu Goru (1979), trajali decenijama. Zajedno su radili arhitekta, istoričari umetnosti, arheolozi, slikari-konzervatori, vajari, malobrojni tadašnji hemičari u zaštiti kulturnog nasleđa, a tada objavljeni tekstovi i danas se čitaju.² Iz te posleratne generacije

² Tekstovi o toku i rezultatima konzervatorskih projekata objavljuvani su u stručnim časopisima i posebnim publikacijama u toku više decenija, a njihovo detaljno nabranje prevazilazi okvir teme

konzervatora stasali su značajni stručnjaci, koji su pokretali formalno školovanje konzervatora, osnivali odseke i bili profesori koji su prenosili znanja mladima.

Kada pogledamo ponudu visokoškolskih programa u Srbiji (osnovnih, master i doktorskih studija) iz konzervacije-restauracije koja se odnosi na dela likovnih i primenjenih umetnosti (ovde se izostavlja arhitektura, koja ima jasno definisano visokoškolsko obrazovanje i u okviru koje je do kraja 20. veka oblast zaštite kulturnog nasleđa bila veoma zastupljena), najduži staž ima studijski program konzervacije i restauracije na Fakultetu primenjenih umetnosti Univerziteta umetnosti u Beogradu. Počeo je 1977. godine za upisane studente IV i V godine studija na Katedri za slikarstvo, posle potpisivanja sporazuma između Fakulteta i Narodnog muzeja u Beogradu. Sama ideja je sazrevala još od ranih šezdesetih godina, ali ostvarena više od deceniju kasnije. Program je proširen 1982. godine potpisivanjem sporazuma između Fakulteta primenjenih umetnosti i Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture, koji je omogućio i terensku praksu studenata (Nikolić 2006: 128–129). Danas je konzervacija i restauracija poseban odsek na FPU sa dva usmerenja: konzervacija i restauracija slika i umetničkih dela na papiru, i konzervacija i restauracija skulptura i arheoloških predmeta (FPU Beograd, n.d.). Ova usmerenja se nastavljaju i na master nivou studija, sa mogućnošću izbora dominantne grupe predmeta: pedagoške ili stručne. Izbor pedagoške grupe predmeta vodi ka kvalifikaciji koja omogućava svršenom studentu da predaje u osnovnim i srednjim školama (FPU Beograd, n.d.).

Druga akademija koja već niz godina školuje konzervatore, i čiji studenti su našli mesto u ustanovama kulture i zaštite kulturnog nasleđa, jeste Visoka škola – Akademija Srpske Pravoslavne Crkve za umetnosti i konzervaciju. Osnovana je 1993. godine „sa ciljem obrazovanja budućih generacija koji bi svojom verom i znanjem živopisali hramove, ikonostase i obnavljali (konzervacija i restauracija) sve u crkvama što je stradalo u prethodnim ratovima i sve ono što nije obnavljano dugi niz godina” (Akademija SPC, n.d.).

---

ovog rada. Jedan od najranijih posvećen je konzervatorskim radovima na crkvi Svete Sofije u Ohridu (Ljubinković, R., Čipan, B., Blažić, Z., (1955). *Konzervatorski radovi na crkvi Svete Sofije na Ohridu*, Beograd, Savezni institut za proučavanje spomenika kulture). O izmeštanju Trajanove table prvi tekst je objavljen 1966. godine (Bogdanović, B. (1966). *Lapidarijum iznad podignute Trajanove table*, Zbornik radova, br. 4, str. 199-203), a sledili su i drugi (Pavlović, D. (1970). „Izmeštanje Trajanove table i drugi zaštitni radovi u području Đerdapa.“ U: *Saopštenja*, br. 8, str. 55-62). (Tekstovi o radovima na zaštiti arheološkog lokaliteta Lepenski vir pokrivaju opseg od 1968. godine (Nadris, J. (1968). *Lepenski Vir*. U: Science Journal; Jovanović, B. (1968). *Elements of the early Neolithic architecture in the Iron Gate gorge and their functions*. *Archeologia Iugoslavica*, br. 9.) praktično do današnjih dana (Borić, D. (2007). *Absolute chronology and stratigraphy of Lepenski Vir*. U: *Starinar*, br. 57, str. 9-57; Borić, D. (2019). *Lepenski Vir Chronology and Stratigraphy Revisited*. U: *Starinar Srpskog arheološkog društva*, br. 69).

Posle različitih reorganizacija i promena statusa, danas ova Visoka škola – Akademija SPC ima dva usmerenja, na osnovnom i master nivou: *Crkvene umetnosti i Obnova i čuvanje*. S obzirom na to da je osnivač ove visokoškolske institucije Srpska pravoslavna crkva, u nastavnom programu postoje teološki predmeti kojih nema na drugim akademijama gde se školuju konzervatori-restauratori.

Potrebno je ovde pomenuti još dve konzervatorske škole koje su trajale relativno kratko, ali su iškolovale kadar koji je bio, a delom je i danas, veoma zastupljen u poslovima zaštite kulturnog nasleđa. To su Kulturološki fakultet na Cetinju i nekadašnja Viša pedagoška škola, koja je na Grupi za likovno obrazovanje imala smer konzervator-preparator. Ova škola je funkcionisala do 1987. godine, nakon čega prelazi u Višu, a potom i u Visoku školu likovnih i primenjenih umetnosti, ali je smer konzervacije ugašen (VŠLPU Beograd, n.d.).

Kulturološki fakultet na Cetinju, osnovan 1981. godine, „započevši rad sa svojim prvim odsekom za konzervaciju i restauraciju, s glavnim ciljem da naučimo kako da usvojimo znanja i dostignuća u zaštiti našeg kulturnog nasleđa...uvjereni u mogućnost i potrebu da ovdje na Cetinju osnujemo visoku školu za spremanje stručnjaka koji bi se posvetili konzervaciji i restauraciji preostalog spomeničkog blaga nakon razornog zemljotresa 15. aprila 1979. godine“ (Dragica Đurašević Miljić, 2010: 519–524), i ugašen nakon desetak godina aktivnosti. Kulturološki fakultet je bio konzervatorski fakultet sa multidisciplinarnim programom i profesorima koji su dolazili iz najznačajnijih ustanova zaštite spomenika kulture u bivšoj Jugoslaviji.

Studija slučaja – master studijski program „Konzervacija i restauracija dela likovnih i primenjenih umetnosti” na Akademiji umetnosti u Novom Sadu

Paralelno s analizom aktuelne ponude na tržištu obrazovanja za profil konzervatora-restauratora dela likovnih i primenjenih umetnosti, koja formira ponudu na tržištu rada, korisno je razmotriti i potražnju. Konzervatorski centri, muzeji i zavodi sa ateljeima za konzervaciju i restauraciju su skoncentrisani u većim gradovima, a najviše u Beogradu i Novom Sadu. Primer Novog Sada, kao drugog velikog centra posle Beograda, pokazao je da nije lako naći školovane konzervatore za saradnike na projektima. Na pozive su se javljali konzervatori iz drugih mesta, uglavnom iz Beograda, ali je usled dugog perioda zabrane zapošljavanja u javnom sektoru perspektiva dobijanja stalnog posla bila vrlo ograničena pa su mnogi odustajali, uprkos želji da rade u struci. Tada su za saradnike prihvatani umetnici, bez teorijskih znanja i praktičnog staža u konzervaciji, vraćajući se time uvek iznova na situaciju da se uči uz rad i da ustanove zaštite postaju mesta obuke. A obuka je zavisila od vremena i volje koje su starije i

iskusnije kolege bile spremne da posvete mlađima, i to pre svega u praktičnom radu. Teorijsko širenje i produbljivanje znanja, kao i savladavanje osnova prirodnih nauka direktno vezanih za procese konzervatorskog rada je bilo teško izvodljivo u takvom iskustvenom sistemu obuke kroz rad. To nije doprinosilo bržem napretku struke, koja je napredovala bazirana pre svega na entuzijazmu pojedinaca, a ne na sistemskim rešenjima.

U takvim okolnostima pokrenuta je i inicijativa da Akademija umetnosti u Novom Sadu ponudi studijski program posvećen konzervaciji i restauraciji. Analizom mogućnosti i kapaciteta, predložen je dvogodišnji master studijski program *Konzervacija i restauracija dela likovnih i primenjenih umetnosti* koji bi omogućio da se studenti koji diplomiraju na Akademiji, ali i oni koji su već počeli da rade bez prethodnih specifičnih studija, kroz intenzivne multidisciplinarnе studije i praksu u partnerskim ustanovama u kojima postoje konzervatorski ateljei, usavrše u oblasti konzervacije i restauracije. Program je počeo sa upisom prve generacije studenata 2017. godine, zasnovan na tri oslonca: na kapacitetima Akademije umetnosti, za teorijske, umetničke i teorijsko-umetničke predmete; na kapacitetima Univerziteta u Novom Sadu, pre svega Prirodno-matematičkog fakulteta, za oblast prirodnih nauka u konzervaciji; te na veoma važnom partnerstvu sa ustanovama zaštite kulturnog nasleđa, Galerijom Matice srpske i Pokrajinskim zavodom za zaštitu spomenika kulture. U narednim godinama partnerstvo sa ustanovama zaštite kulturnog nasleđa je prošireno saradnjom sa Muzejom Vojvodine, Arhivom Vojvodine, Muzejom Grada Novog Sada, Gradskim muzejom Vršac i Muzejom Nauke i tehnike u Beogradu. Osim za studente koji dolaze sa umetničkih akademija, kao tradicionalnog konzervatorskog polazišta, master studije konzervacije na Akademiji umetnosti u Novom Sadu mogu da upišu svi koji ispune uslove (AUNS MAS 2017; AUNS Primenjene umetnosti i dizajn 2021). Tako su se, uz dominantnu prisutnost diplomiranih slikara, grafičara i vajara, za ovaj master zainteresovali i hemičari i arhitekte.

Program nije specifično targetiran na određenu vrstu nasleđa - na primer, štafelajne slike, arheološke predmete, ili istorijske enterijere - već daje metodološku i teorijsku osnovu konzervacije i restauracije dela likovnih i primenjenih umetnosti. Studenti se kroz izborne predmete i praktični rad u partnerskim institucijama, kao i na osnovu ličnih afiniteta, usmeravaju ka konzervaciji specifičnog materijala. Činjenica da se po završetku studija nastavlja sa celoživotnim učenjem i ovde važi. Posle intenzivnih dvogodišnjih studija fokusiranih na sticanje veština i znanja iz konzervacije, sledi zakonom obavezna pripravnička godina, a potom i polaganje stručnog ispita kojim se tek stiže kvalifikacija za samostalan rad na predmetima baštine.

Tokom tri godine postojanja master studijskog programa Konzervacija i restauracija dela likovne i primenjene umetnosti na Akademiji umetnosti u Novom Sadu pažljivo se prati i valorizuje realizacija postavljenih ciljeva s namerom daljeg usavršavanja kurikuluma, sveukupnog poboljšanja programa i usmeravanja daljeg razvoja. Zahvaljujući raznolikosti osnovnog akademskog obrazovanja studenata koji pohađaju ovaj master, s jedne strane prepoznaje se potreba prilagođavanja programa različitim nivoima znanja studenata u različitim oblastima, dok sa druge strane to omogućava da se već na nivou studentskog rada grade kompleksni interdisciplinarni zadaci i istraživanja. Čvrsta veza koja je ostvarena s ustanovama kulture u kojima studenti tokom dve godine studija sprovode praktičan rad izuzetno je važna osnova na kojoj stiču veštine neophodne za budući konzervatorski rad.

Zaključak

Zaštita kulturnog nasleđa, kao okvir u kojem rade konzervatori-restauratori dela likovnih i primenjenih umetnosti, jeste važna društvena delatnost multidisciplinarnog karaktera. Ranija titula „slikar-konzervator“ ili „slikar-restaurator“ promenjena je u „konzervator-restaurator slika.“ Ova promena opisa nije samo formalna, već govori o pomeranju težišta struke sa umetničkog ka specifičnom stručnom znanju. Takva promena je proces u kojem obrazovanje konzervatora-restauratora ima veoma veliku ulogu.

Iskustvo master programa u oblasti konzervacije i restauracije na Akademiji umetnosti u Novom Sadu može da vodi ka formiranju opštijeg zaključka o izazovima savremenog konzervatorskog obrazovanja. Prvi je formiranje brojnijeg akademskog kadra koji će kompetentno moći da vodi specifične predmete iz različitih oblasti zaštite, konzervacije i restauracije kulturnog nasleđa, u rasponu od teorijskih i filozofskih pristupa zaštiti do neposrednog istraživanja i rada na konzervaciji i restauraciji predmeta različitih materijala, tehnika izrade, stilova i vrednosti. Za razliku od prakse na umetničkim akademijama na kojima se saradnici često biraju iz redova najboljih studenata, za oblast konzervacije je neophodno da nastavni kadar, pored odgovarajućeg akademskog nivoa, ima i dovoljno praktičnog iskustva, kao i da pokriva različite oblasti konzervacije. Drugim rečima, da su bili uključeni ili vodili kompleksne konzervatorske zadatke zaštite nasleđa i konačne prezentacije realizovanih projekata pre nego što su postali pedagozi. Drugi aspekt vezan je za ambiciju novosadskog kurikuluma da master radovi imaju naučni karakter istraživanja i pisanja. Na studijama konzervacije i restauracije pri akademijama i fakultetima umetnosti principi naučno-istraživačkog rada i akademsko pisanje se moraju posebno potencirati. Slično se može reći za temeljno poznavanje istorijskih materijala i tehnika u umetnosti, kao neophodnom segmentu konzervatorskih znanja.

Ovako postavljena analiza vodi ka organizaciji nastave koja treba da napravi balans između umetničkih, prirodnih i humanističkih oblasti, kao i balans između teorijskog i praktičnog rada, kako bi se dobio očekivani nivo samostalnosti kod završenih studenata. Kvalitetno obrazovanje je jedan od ključnih preduslova koji omogućava osvešćeno uključivanje u konzervatorsku zajednicu. U multidisciplinarnoj oblasti savremene konzervacije ono mora da obuhvati širok spektar tema, kao i da pruži što više mogućnosti za praktičan rad i vežbu. Akademije i fakulteti umetnosti su u velikom broju zemalja mesta obrazovanja konzervatora, s tim da se mora obezbediti pomeranje težišta studija sa umetničkih ka naučnim poljima (istorijskim, prirodnim, kao i tehničko-tehnološkim oblastima) i omogućiti dovoljno praktičnog rada, a to je najbolje u saradnji sa ustanovama zaštite nasleđa, što je i raširena evropska praksa.

REFERENCE:

1. Ashley-Smith, Johnatan. 2016. Losing the edge: the risk of a decline in practical conservation skill. *Journal of the Institute of Conservation*, Volume 39, 2, 119-132.
2. Brandi, Čezare. 2007. *Teorija restauracije*, Beograd: Italijanska kooperacija, Ministarstvo kulture Republike Srbije. (prvo izdanje na italijanskom jeziku 1963)
3. Đukanović, Dubravka. 2011. Revival of woodcarving. *Sharing Cultures 2011 - 2nd International Conference on Intangible Heritage*, Tomar, Portugal, 03-07. July 2011, Proceedings of the Conference – Green Lines Institute for Sustainable Development, 709-719.
4. Đurašević Miljić, Dragica. 2010. Naučno nastavni i pedagoški rad Pavla Mijovića. *Matica*. 2010. 519-524. <http://www.maticacrnogorska.me/files/43/24%20dragica%20djurasevic%20miljic.pdf>
5. Iaccarino Idelson, Antonio. 2019. Reflections on the relation between conservation and science. in *CeROArt* [Online], 7 | 2011, Online since 07 October 2019, connection on 15 January 2021. URL: <http://journals.openedition.org/ceroart/2239>; DOI: <https://doi.org/10.4000/ceroart.2239>
6. Jokilehto, Jukka. (1999) *A History of Architectural Conservation*. Oxford: Butter-worth-Heinemann.
7. Corr, Susan et al. 2011. *Competences for Access to the Conservation-Restoration Profession* E.C.C.O. – European Confederation of Conservator-Restorers. pdf version: http://www.ecco-eu.org/fileadmin/assets/documents/publications/ECCO_Compentences_EN.pdf
8. Korolija Crkvenjakov, Daniela. 2010. *Istorija konzervacije i restauracije u Galeriji Matice srpske*, Novi Sad: Galerija Matice srpske.
9. Korolija Crkvenjakov, Daniela. 2014. „Konzervacija i restauracija umetničkih dela između naučnih znanja i dobre zanatske prakse,“ u: *Zbornik radova 3. godišnje konferencije muzeologije i heritologije 'Nauka i baština'*, Beograd: Filozofski fakultet. CMiH, 31–35.
10. Lowenthal, David. 2015. *The Past is a Foreign Country*. New Yourk: Cambridge University Press – Cambridge: University Printing House.
11. Marasović, Tomislav. 1983. *Zaštita graditeljskog nasljeđa. Povjesni pregled s izborom tekstova I dokumenata*. Zagreb: Društvo konzervatora Hrvatske, Split: Filozofski fakultet u Zadru.
12. Munos-Vinas, Salvador. 2005. *Contemporary theory of conservation*, London and New York: Routlege, Taylor and Francis Group.

13. Nikolić, Svetislav. 2006. „Razvoj studijskog programa iz oblasti konzervacije i restoracije na Fakultetu primenjenih umetnosti u Beogradu,“ u: *Strukturalna konzervacija slika na platnu*, Novi Sad: Galerija Matice srpske, 128-135.
14. *Historical and Philosophical Issues In the Conservation of Cultural Heritage*. 1996. [ED. Nicolas Stanley Price, M. Kirby Talley Jr. and Alessandra Melucco Vaccaro] Los Angeles: The Getty Conservation Institute.
15. Šošić, Trpimir. 2014. Pojam kluturne baštine – međunarodno pravni pogled. U: *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*. God.51, 4/2014, 833-860.
16. Vecco, Marilena. 2010. A definition of cultural heritage: From the tangible to the intangible. *Journal of Cultural Heritage*, Vol. 11, Issue 3, July–September 2010, 321-324. <https://doi.org/10.1016/j.culher.2010.01.006> 021 Pregledano 22.02.2021
17. Vokić, Denis. 2007. *Smjernice konzervatorsko-restauratorskog rada*, Dubrovnik-Zagreb: K-R centar, Hrvatsko restauratorsko društvo i udruga za očuvanje i promicanje hrvatske kulturne i umjetničke baštine.

IZVORI SA INTERNETA:

18. Akademija – Visoka škola Srpske Pravoslavne Crkve za umetnosti i konzervaciju: <https://akademijaspc.edu.rs/%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%98%D0%B0%D1%82/>, pristupljeno 15.01.2021.
19. Akademija umetnosti u Novom Sadu, Primenjene umetnosti i dizajn. Master Konzervacija i restauracija dela likovne i primenjene umetnosti: <https://dizajn.akademija.uns.ac.rs/about/studije/gd-master/master-restauracija-i-konzervacija/>, pristupljeno 15.01.2021.
20. Akademija umetnosti u Novom Sadu, Likovni MAS, Prijemni: <https://akademija.uns.ac.rs/prijemni-likovni-mas/>, pristupljeno 15.01.2021.
21. AWaP – Wallonie patrimoine, La Paix-Dieu, Amay: <https://agencewallonnedupatrimoine.be/?s=La+Paix-Dieu%2C+Amay>, pristupljeno 15.01.2021.
22. E.C.C.O. – European Confederation of Conservator-Restorers: <http://www.ecco-eu.org/about-ecco/statutes>, pristupljeno 15.01.2021.
23. ENCORE – European Network for Conservation-Restoration Education: <http://www.encore-edu.org/index.html>, pristupljeno 15.01.2021.
24. FPU – Fakultet primenjenih umetnosti, Univerzitet umetnosti u Beogradu: <http://www.fpu.bg.ac.rs/programi/MasterKonzervacija.html>, pristupljeno 15.01.2021.
25. *Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society*, Council of Europe. Faro, 27.X.2005. <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/rms/0900001680083746>, pristupljeno 15.01.2021.
26. Ministarstvo kulture i informisanja Republike Srbije, <https://www.kultura.gov.rs/tekst/43/zakoni-i-uredbe.php>, pristupljeno 30.05.2021.
27. ROMOE – Conservators network: <https://www.romoe.com/en/conservator-restorer/>, pristupljeno 15.01.2021.
28. Visoka škola likovnih i primenjenih umetnosti strukovnih studija, Beograd: <https://vsplpu.edu.rs/sr/o-vslpu/>, pristupljeno 15.01.2021.

Education of Conservators-Restorers at Academies and Faculties of Art

Abstract: Cultural goods are recorded, valorised, processed, preserved, conserved and restored because of the artistic, cultural-historical and documentary values attributed to them. In addition to these, they have other values and functions that must be taken into account. For example, the religious value of a cult object, the emotional value of a certain object in personal ownership, material value and others. A wide range of materials and artistic techniques requires specific knowledge that must be possessed by experts in the field of conservation and restoration. The subject of interest in this paper is education in the field of conservation and restoration of works of fine and applied arts. How are those who will deal with conservation and restoration of such values educated in the modern world? What knowledge and skills do they need and what training models are there? Do conservators of works of art stand out among conservators of different specialisations? What is the tradition of conservation education in Serbia? How can academies and faculties of art be places of quality education for conservators-restorers? The paper analyses different European models of conservation education, as well as the changes that have occurred with the shift of conservation as a craft to a defined profession which requires higher education. It is also discussed how such changes, through university education reforms, have affected the level of skills and knowledge conservators need, as well as whether these changes have led to the recognition of conservation and restoration of cultural heritage as a science. Among the various possibilities for the education of conservators at higher education institutions in Serbia, master academic studies in Conservation and Restoration of Works of Fine and Applied Arts at the Academy of Arts in Novi Sad is analysed as a case study.

Keywords: conservation, restoration, education, higher education institutions, Academy of Arts Novi Sad.